

איפה היה אלוקים בשושן?

ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

הצגת השאלה: מדוע שם ה' אינו נזכר במגילה?

- מגילת אסתר היא נבואה למרות שאין בה שם ה' – רב סעדיה גאון¹**
מחמת ההכרח להקדים דברים לפני פירוש המגילה אומר כי היא נקבעה ונכתבה בנבואה מאת האל. ויש צורך לבאר דבר זה, מחמת שאנשים מן האומה, כיון שלא מצאו בה 'ויאמר ה'' ולא 'כה אמר ה'' ויותר מזה, לא שם השם ולא אלהים כלל, דימו שאינה נבואה. על כן נאמר בהסברת זאת כי 'וידבר ה'' ו'כה אמר ה'' ודומיהם אין הם דרושים אלא לצורך ידיעת הנסתר על צד האמת. ולא נצרכה המגילה ל'כה אמר ה''... ועם העיון המדוקדק והחקירה המעמקת נמצא לשונות רבים בספר זה שעניינם ידיעת הנסתר.
- ניסיון למצוא את ה' במגילה – תלמוד בבלי, מסכת מגילה ט"ו, ע"ב**
אמר רב נחמן בר יצחק ורב כתיב (אסתר ו, א) בלילה ההוא נדדה שנת המלך אמר רבי תנחום נדדה שנת מלכו של עולם ורבנן אמרי נדדו עליונים נדדו תחתונים רבא אמר שנת המלך אחשורוש ממש...
- 'המלך' במגילה יכול להיות ה' או אחשורוש – אסתר רבה ג', י**
רבי יודן ורבי לוי בשם רבי יוחנן, כל מקום שנקרא במגילה זו למלך אֲחֲשֵׁרוּשׁ, בְּמֶלֶךְ אֲחֲשֵׁרוּשׁ הַכְּתוּב מְדַבֵּר, וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר לְמֶלֶךְ סֵתִם, מִשְׁמֵשׁ קִדְּשׁ וְחָל.
- 'המלך' במגילה זה תמיד ה' – מדרש אבא גוריון (מהדורת ש' בובר), וילנה, תרמ"ז, א', עמ' 14**
ר' יודן ור' לוי בשם ר' יוחנן אמרו משמיה דר' יוחנן: כל מקום שנאמר במגילת אסתר "מלך אחשורוש" – באחשורוש הכתוב מדבר, וכל מקום שנאמר "מלך" סתם – במלך מלכי המלכים הכתוב מדבר...
- האם ה' נרמז במילים: "ממקום אחר"? ראב"ע, הפירוש השני למגילת אסתר: הקדמה**
והנה אין במגילה הזאת זכר השם והיא מספרי הקודש. ורבים השיבו כי הוא: "ממקום אחר" (אסתר ד', יד). וזה איננו נכון, כי לא נקרא השם מקום בכל ספרי הקודש, רק נקרא "מעון" (תהלים ע"א, ג; צ', א), שהוא לעולם 'גבוה'. וקדמונינו ז"ל קראוהו 'מקום', בעבור שכל מקום מלא כבודו. ועוד, מה טעם למלת "אחר"??

הקושי לקבל את מגילת אסתר כפי שהיא

חז"ל – קשיים בהתקבלות המגילה לתנ"ך

- קשיים בהתקבלות מגילת אסתר – תלמוד בבלי, מסכת מגילה ז', ע"א**
שְׁלָחָה לָהֶם אֶסְתֵּר לַחֲכָמִים: כְּתוּבֵי לְדוֹרוֹת. שְׁלָחוּ לָהּ: "הֲלֹא כְּתִבְתִּי לָךְ שְׁלִישִׁים", שְׁלִישִׁים וְלֹא רִבְעִים, עַד שֶׁמָּצְאוּ לוֹ מִקְרָא כְּתוּב בַּתּוֹרָה: "כְּתֹב זֹאת זָכְרוֹן בְּסֵפֶר". "כְּתֹב זֹאת" — מִה שֶׁכְּתוּב פָּאן וּבְמִשְׁנֵה תּוֹרָה. "זָכְרוֹן" — מִה שֶׁכְּתוּב בְּנִבְיָאִים, "בְּסֵפֶר" — מִה שֶׁכְּתוּב בְּמִגִּלָּה... אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל: אֶסְתֵּר אֵינָה מְטַמְּאָה אֶת הַיָּדִים. לְמִימְרָא דְסָבֵר שְׁמוּאֵל אֶסְתֵּר לָאוּ בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ נֶאֱמָרָה? וְהָאֵמַר שְׁמוּאֵל: אֶסְתֵּר בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ נֶאֱמָרָה! נֶאֱמָרָה לְקָרוֹת, וְלֹא נֶאֱמָרָה לִכְתוּב...
- מגילת אסתר אינה זקוקה למטפחת – תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין ק', ע"א**
לוי בר שמואל ורב הונא בר חייא הוו קא מתקני מטפחות ספרי דבי רב יהודה כי מטו מגילת אסתר אַמְרֵי הָא [מְגִילַת אֶסְתֵּר] לֹא בְּעֵי מְטַפַּחַת...
- כותב המגילה יודע נסתר – תלמוד בבלי, מסכת מגילה ז', ע"א**
תִּנְיָא רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: אֶסְתֵּר בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ נֶאֱמָרָה, שְׁנֶאֱמַר: "וַיֹּאמֶר הָמֹן בְּלִבּוֹ". רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: אֶסְתֵּר בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ נֶאֱמָרָה, שְׁנֶאֱמַר: "וַתְּהִי אֶסְתֵּר נְשֵׂאת חַן בְּעֵינֵי כָל רוֹאֶיהָ". רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: אֶסְתֵּר בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ נֶאֱמָרָה, שְׁנֶאֱמַר: "וַיִּנְדֹּעַ הַדָּבָר לְמַרְדֳּכָי". רַבִּי יוֹסִי בֶן דּוֹרְמָסְקִית אוֹמֵר: אֶסְתֵּר בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ נֶאֱמָרָה, שְׁנֶאֱמַר: "וַיַּבְבֶּה לֹא שְׁלָחוּ אֶת נָדָם". אָמַר שְׁמוּאֵל: אֵי הוּא הַתֵּם, הֵנָּה אֲמִינָה מְלֵתָא דְעֲדִיפָא מְכּוּלָּהּ, שְׁנֶאֱמַר: "קִיָּמוּ וְקִבְּלוּ" — קִיָּמוּ לְמַעַלָּה מִה שֶׁקִּיְבְּלוּ לְמַטָּה. אָמַר רַבָּא: לְכוּלָּהּ אֵית לָהּ פִּירְכָּא, לְבַר מִדְּשְׁמוּאֵל דְּלִית לֵיהּ פִּירְכָּא: דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר — סָבְרָא הוּא דְּלֹא הֵנָּה אֵינִישׁ דְּחָשִׁיב לְמַלְכָּא כּוּוֹתִיָּה... דְּשְׁמוּאֵל, וְדֹאֵי לִית לֵיהּ פִּירְכָּא. אָמַר רַבִּינָא: הֵינֵנוּ דְּאִמְרֵי אִינְשֵׁי: טָבָא חֲדָא פְּלִפְלֵתָא חֲרִיפְתָּא מְמַלֵּי צִנִּי קָרִי [=טוב פלפל חריף אחד מסל מלא בדלעות].

¹ י' רצהבי, "מפירוש ר' סעדיה למגילת אסתר", ספר היובל ל"ד סולובייצ'יק, ב, י-ס נ"י תשמ"ט, עמ' תתשנ-תתשע.

איפה היה אלוקים בשושן?

רב יוסף אמר מהקא: "וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים". רב נחמן בר יצחק אמר מהקא: "וזכרם לא יסוף מזרעם".

קומראן – אין עותק של מגילת אסתר

9. למה אין בקומראן עותק של אסתר? ש' טלמון, "האם נודעה מגילת אסתר בקרב עדת 'באי הברית החדשה'?", ארץ-ישראל כ"ה (תשנ"ו), עמ' 377, 380–381

מן המפורסמות הוא, כי באוסף של מגילות וקטעי מגילות של ספרי מקרא שנמצאו במערות קומראן, המהווים יחד כשליש ממכלול הממצא, מגילת אסתר אינה מיוצגת... יש אומרים, כי... בהיותם בעלי דעות פאציפיסטיות, כביכול, דחו את המגילה מחמת אופיו המלחמתי הנקמני של מעשה פורים המסופר בה, או משום שהיא משוללת תכנים של אמונה, שהרי אפילו שם ה' לא הוזכר בה... ואילו חוקרים אחרים סבורים, כי אך מקרה הוא שלא נתגלו שרידי עותקים של מגילת אסתר בין ממצאי קומראן, שהרי זה ספר קטן יחסית...

כיצד נבאר את ידיעת מעשה אסתר ומגילת אסתר, המשתקפת בכמה כתבים חוץ מקראיים שנמצאו במערות, ובה בשעה ספר זה הוא היחיד מבין כ"ד ספרי המקרא שנפקד מקומו מן האוסף של כשמונה מאות כתבי יד? ... דומה, כי הסברה הגורסת כי בשלהי בית שני עדיין לא נכללה מגילת אסתר באסופת ספרי הקודש עשויה ליישב את הסתירה, לכאורה, בין הסימנים הברורים המלמדים, כי המגילה היתה ידועה בקרב עדת היחיד וסופריה עשו בה שימוש, ובין העדרה באוסף כתבי היד שהונחו במערות... הנתונים הנ"ל מתעדים בעקיפין התייחסות של ציבור יהודי אל מגילת אסתר במאה ה' או הא' לפסה"נ, שהוגדרה במפורש במאה ה' לסה"נ בדיון של אמוראים בשאלה אם מגילת אסתר "מטמאה את הידים", וכפועל יוצא אם היא נמנית עם כתבי הקודש אם לאו...

10. המגילה נדחתה בגלל התנהגות דתית פסולה – א' רופא, מבוא לספרות המקרא, עמ' 225

אולם גם החג גם המגילה לא התקבלו בנקל. בכל כתבי קומראן לא נמצא אפילו עותק אחד של אסתר. קשה לייחס זאת למקרה. הסיפור על אסתר, בתחילה פילגש ואחר כך אישה לאחשורוש – היה מאוס בעיניהם. על כת קומראן היה מקובל ספר היובלים [=ל', 7–10], ובו נכתב: "ואיש כי יהיה בישראל אשר יבקש לתת את בתו או את אחותו לכל איש אשר מזרע הגוים מות ימות, ובאבן ירגמוהו, כי עשה חטא ונבלה בישראל ואת האשה ישרפו באש, כי טמאה את שם בית אביה ונכרתה מישראל... ואין לחוק הזה קץ הימים ואין סליחה ואין כל כפרה, כי אם יכרת האיש אשר טימא את בתו מבין כל ישראל, כי מזרעו נתן למולך ויחטא לטמאו."

11. המגילה אינה מתאימה ללוח השנה – א' ברלין, אסתר (מקרא לישראל), תשס"א, עמ' 30–31

כמה חוקרים הציעו שהקהילה בקומראן דחתה את המגילה מסיבות תיאולוגיות – חסרונם של שם האל ושל הנהגות דתיות, ונישואי יהודייה עם מלך אלילי. סיבה סבירה יותר היא שהמגילה לא נתקבלה מפני שקהילת קומראן לא קיבלה את חג הפורים... בקויות'... (ש)הסיק שלא המגילה ולא פורים נתקבלו מפני שהדבר היה מתנגש עם הלוח של קומראן. בני כת קומראן אימצו לוח בן 364 יום... בלוח זה יש בדיוק 52 שבועות בשנה, כך שתאריך מסוים בחודש יחול תמיד באותו היום בשבוע. לפי לוח קומראן, י"ד באדר לעולם יחול בשבת... אחד מעקרונות הלוח היה שאף אירוע מקראי לא יכול היה לחול בשבת, כי לפי פירושה זה יגרום לגיבורי המקרא לבצע מלאכה בשבת וכך לחלל את השבת... ביחס לפורים ולמגילת אסתר תהיה, אם כן, בעיה כפולה: (1) יהודי שושן, לפי חישוב הלוח של קהילת קומראן, חיללו את השבת כשלחמו נגד אויביהם הפרסים בפורים; (2) קהילת קומראן תתקשה לחגוג חג שיחול בשבת, כפי שפורים יחול תמיד לפי חשבונה.

תרגום השבעים – הוספה של קטעים דתיים

12. תרגום השבעים הוסיף רכיבים דתיים – א' ברלין, אסתר (מקרא לישראל), תשס"א, עמ' 35–36

הנוסחים היווניים כוללים גם את הרכיבים הדתיים הבולטים כל כך בחסרונם בנוסח המסורה: שם אלוהים ותפילה. שם אלוהים מופיע לא רק בתוספות, אלא גם במקומות אחרים בסיפור... קלינס... הסבור שהיסודות הדתיים היו חסרים במקור ונוספו בנוסח השבעים, הבחין הבחנה דקה שתרגום השבעים הוסיף את הממד הדתי כדי "להטמיע את מגילת אסתר בנורמה של כתבי הקודש". כלומר, תרגום השבעים ביקש לגרום לספר להישמע מקראי יותר, דומה יותר לספרי עזרא, נחמיה ודניאל, שבהם נוכחות האל ניכרת בהתרחשויות העלילה והדמויות שבהם עוסקות בפעילות דתית...

13. חלום נבואי משמש להבדיל בין נס לצירוף מקרים ממוזל – חלום מרדכי בתרגום השבעים לאסתר²

(א', א) בשנה השנייה למלך המלך הגדול אחשורוש באחד לניסן חזה חלום מרדכי בראי ברשמי

² מ' שטיין, "תוספות למגילת אסתר", הספרים החיצוניים (מהדורת א' כהנא), תל-אביב תרצ"ז, כך ראשון ספר שני, עמ' תקמ"ג-תקמ"ד. הנוסח כמעט זהה למדרש אסתר רבה ח', ה: בשנה השנייה למלך אחשורוש, ונרא ונהג רעש גדול וחקק ובהלה על הארץ ופחד ורעד לכל יושביה, ונהג שני תנאים גדולים ונריעו זה לקראת זה ויערכו מלחמה, וניסו לקולם כל גויי הארץ. ונהג פיגיהם גוי אחד קטן וניקמו כל הגוים על הגוי הקטן לאבד זכרו מעל הארץ, ונהג היום ההוא חשף לכל העולם, ונצח לגוי הקטן מאד וינצקו אל ה'. והתנאים נלחמים באכזריות חמה ואין מפריד ביניהם, ונרא מרדכי

איפה היה אלוקים בשושן?

בְּרִיקֵשׁ לְמִטָּה בְּנִימִין: (ב) אִישׁ יְהוּדִי אֲשֶׁר גָּר בְּשׁוֹשַׁן הַבִּירָה אִישׁ גָּדוֹל מְשָׁרֵת בְּחֶצֶר הַמֶּלֶךְ: (ג) וְהוּא הָיָה מְרִהוּלָה אֲשֶׁר הִגְלָה בְּבוּכָדְנָאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל מִירוּשָׁלַם עִם־יִכְנִיָּה מֶלֶךְ יְהוּדָה: (ד) בְּחִלּוּמוֹ וְהָיָה קוֹלוֹת וְהַמֶּלֶךְ רָעִמִים וְרָעַשׁ וּבִהְלָה בְּאַרְצָ: (ה) וְהָיָה שְׁנֵי תַנִּינִים גְּדוֹלִים נִרְאוּ וּשְׁנֵיהֶם עָרוּכֵי מִלְחָמָה וַיִּגְדֵּל קוֹלָם: (ו) וַיִּקְוֹלָם נִכְוֹנוּ כְּלִהָעֵמִים לִקְרֹב לְמַעַן הִלָּחֵם בְּגוֹי צָדִיק: (ז) וְהָיָה יוֹם חֹשֶׁךְ וְאִפְלָה מְצוּקָה וְאִנְחָה צָרָה וּמְבוּכָה גְדוֹלָה עַל־הָאָרֶץ: (ח) וְהָעַם הַצָּדִיק נִבְעֵת כָּלוּ בִּירְאוֹ מִפְּנֵי הָרָעָה וַיִּתְּעַדּוּ לָמוּת: (ט) וַיִּזְעַקוּ אֵלַי? וַיִּבְזְעֵקֶם וְהָיָה כְּמוֹ נֶהָר גָּדוֹל וּמִים רַבִּים יוֹצְאִים מִמַּעַן קֶטָן: (י) וְהִשְׁמַשׁ זָרְחָה וַיְהִי אוֹר וְהַשְּׁפָלִים הִתְרוֹמְמוּ וַיִּבְלְעוּ אֶת־הַנִּכְבָּדִים: (יא) וַיִּיקָץ מֶרְדֳּכִי בַּחֲזוֹתוֹ אֶת־הַחֲלוֹם הַזֶּה וְאֵת אֲשֶׁר־עָצָה לַעֲשׂוֹת וַיִּשְׁמַר אֶת־הַדָּבָר בְּלִבּוֹ וַיִּבְקֶשׁ בְּכָל־לַחֲוֹ עֲדֵה־הַלַּיְלָה לַדַּעַת אֶת־הַחֲלוֹם:

הוויכוח נמשך בספרות המחקר המודרני

14. סיפור דתי של סיבתיות כפולה – י" קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, עמ' 445, 447

ס' אסתר נחשב לרומן חילוני בהחלט. אלהים כאילו אינו מתערב במהלך המאורעות, והכל מתרחש "בדרך הטבע". אף שם אלהים לא נזכר בכל המגילה. אולם גם הערכה זו אינה צודקת, אף־על־פי שמראית־העין מסייעת לה, לכאורה. מספרי המקרא אוהבים לטבוע את ספוריהם במטבע של סבתיות כפולה: סבתיות טבעית, רגילה, מוחשית, וסבתיות עליונה, נעלמה, בלתי מוחשית – תכנית ההשגחה האלהית... מחבר ס' אסתר מביא לידי שיא את האידאיה של אצבע האלהים הנעלמה. פועלת בו השאיפה האמונתית לעצב את ספורו כספור אנושי בלבד, "אנושי יותר מדי". מפני זה הוא נראה לנו כ"חילוני"...

הספור מעוצב גם מתוך האמונה הדתית העמוקה בהצלתם של ישראל מכף כל אויב. המספר שם את אמונתו זו בפי מרדכי (ד', יג-יד)... יסוד אמונתו של המספר בהצלת היהודים אינה אלא האמונה ב"שומר ישראל"... נקודת המפנה בספור הם הצומות והבכי של היהודים... הליכת אסתר אל המלך... אחרי צום של שלושה ימים היא נושאת חן בעיני המלך... ברור שלפי הספור היא הצליחה, מפני שכל יהודי שושן צמו עליה (ג', טז). גם זה רמז לאצבע האלהים. ומפני זה ברור, שהתכנית הבנויה יפה של הספור, הנראית לקורא החילוני כתכנית מחושבת של אמן, היא בעיני המספר עצמו "תכנית" של היד הנעלמה, של ההשגחה האלהית...

15. טקסט פחות דתי מהרגיל במקרא – מ"צ סגל, מבוא המקרא, כרך ג', עמ' 721–722:

תכונה בולטת של המגילה היא החלוניות שבה. זוהי תכונה מתמיהה בספר שזכה להכנס לתוך האסופה של כתבי הקדש ולהתחבב על האומה והדת היהודית. אין זכר במגילה ליי"ו ולתורתו. הצרה לא באה על היהודים כענש בעד איזה חטא, כרגיל בספרי המקרא, והתשועה לא באה בשביל שישאל חזרו בתשובה. כל המעשים שבספור נעשים באופן טבעי ובידי אדם, ולא בידי שמים. אמנם חלוניות זו היא חיצונית ומעושה. היא שיכת לאמונתו של המחבר שהלביש את חבורו צורה של ספור כאילו הוא לקוח מתוך ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס (ב 23, ז 1, י 2). אם אין אנו שומעים במגילה בפרוש על אלהי ישראל, אנו מרגישים בכל זאת את השגחתו בעולם... אך בכל זאת עובדה היא שצורתה החיצונית של המגילה היא חלונית וכמעט לא־יהודית, ובה נבדלת מגלת אסתר משאר כל ספרי המקרא. ואפשר שיש לחפש את הסבה לחלוניות זו בסביבתו של המחבר, שלא היתה חדורה כל כך ברוח הדת כמו הסביבה של מחברי שאר כתבי הקדש.

16. טקסט היתולי שהובן בטעות כדתי – א' רופא, מבוא לספרות המקרא, עמ' 224–225

יסודות הגוזמה וההיתול שבסיפור מלמדים שהמחבר עצמו, ושומעיו־קוראיו הראשונים אתו יחדיו, ידעו היטב שהמדובר בבדין... ומכאן הסבר לתופעה הידועה, שמגילת אסתר אינה מזכירה את ה' בכל שם שהוא. וכי אפשר, בימיו של המחבר, להזכיר את האלוהים על מעשה בדוי, ועוד על סיפור ליצנים שנועד להיקרא במסיבות של יין, שחוק וקלות ראש? צריך להביא בחשבון, שאסתר הייתה לכתחילה 'ספרות קלה', ובתור שכזאת צריך לקרוא אותה גם היום. הקאנוניזציה של מגילת אסתר גרמה מצד אחד לשימורה של המגילה ומצד שני לאי הבנתה. הקאנוניזציה הלכה בעקבות החג. ברגע שהחג נתקבל, צריך היה לקבל יחד אתו גם את המגילה, שהרי היא האיטיולוגיה שלו. ואולם הקאנוניזציה כיסתה על אופיה האמתי של המגילה כרומאן היתולי. מעתה הכול 'היסטוריה', והמגילה היא טקסט ליטורגי; היא נקראת בעבודת הקודש. וכיוון שהמגילה נתקדשה, עלתה השאלה בדבר ערכה המוסרי... מדוע מרדכי, בפחזותו ובגאוותו, ממיט אסון על עם שלם (ג' 6-6)? ... ובכלל מה השמחה על ההרג שביצעו היהודים בשונאיהם מבקשי נפשם – שמונה מאות איש בשושן ושבעים וחמישה אלף בשאר הממלכה? השאלות האלה מחטיאות את העיקר שבמגילה, והוא היותה רומאן היתולי עממי ולא סיפור היסטורי פרדיגמטי... אין שואלים על ערכם המוסרי של סיפורי טיל אולנשפיגל, אבל מגילת אסתר – שאני.

וְהָיָה מִעַן מִים אֶחָד קֶטָן עָבַר בֵּין שְׁנֵי הַתַּנִּינִים הָאֵלֶּה וַיִּפְרִיד בֵּינֵיהֶם מִן הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר הָיוּ נִלְחָמִים, וְהַמַּעַן גָּבַר [נגר] וַיְהִי לְנַחַל שׁוֹטֵף כְּשֹׁטֵף גַּם הַגְּדוֹל וְהוֹלֵךְ וְשׁוֹטֵף בְּכָל הָאָרֶץ, וַיֵּרָא וְהָיָה זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ לְכָל הָאָרֶץ וַיֵּאָוֶר הָעוֹלָם, וַיִּתְרוֹמֶם הַגּוֹי הַקָּטָן וְהַגְּבוּהִים הַשְּׁפֹלִי, וַיְהִי שְׁלֹם וְאַמֶּת בְּכָל הָאָרֶץ.

ראיות שהמגילה נועדה להיקרא כטקסט דתי

17. **כותב המגילה התאמץ לכתוב בלשון המקרא – א' נתנאל, "לשון בתחפושת: לשונה של מגילת אסתר", בתוך: א' בזק (עורך), הדסה היא אסתר, אלון-שבות תשנ"ז, עמ' 192**

מחבר המגילה, וטעמיו עמו, כתב בלשון ה"גבוהה" – לשון ספרי התורה וספרי הנביאים, ולא בלשון הדבורה [הערה 69: אולי נתכוון להשתמש בלשון המקראית הגבוהה כב"כרטיס כניסה" לכתבי הקודש? ...] כך או כך, הוא עשה זאת בצורה נפלאה, עד שנדמה לקורא שבפניו נמצא ספר שנכתב בימי בית ראשון.

18. **זיקה עמוקה לסיפורים מקרא אחרים – י' זקוביץ וא' שנאן, גם כך לא כתוב בתנ"ך, עמ' 320–321**

ניכר כי המגילה "רוכבת" על סיפורים מקראיים רבים, כגון: סיפור אברם ושרי במצרים (בראשית יב, יכ) – שגם בו אין האשה היפה, הנלקחת לבית המלך, מגלה מיהי ומה זיקתה לקרובה; סיפור יוסף – מודל טבעי לסיפור גלותי השואף לראות את היהודי מגיע למעלת שני במלכות; סיפור יעל וסיסרא – האשה המביאה לאובדנו של האויב; סיפור שאול ואגג מלך עמלק (שמואל-א טו): מרדכי היהודי ממשפחת שאול, "...בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני" (ב, ה) גובר על המן האגגי ומוחה את חרפת שאול אשר נמנע מלהרוג את אגג ואיבד את עולמו ואת מלכותו בעטיו של חטא זה; סיפור אבישג השונמית (מלכים-א א, א-יד), שהוא מעשה בחיפוש אחר נערה יפה למלך, עומד בתשתית מעשה החיפוש לאישה אשר תחליף את נשתי, ועוד ועוד.

19. **אי-הזכרה מכוונת של שם ה' – ג"ח כהן, "מבוא", בתוך: ע' חכם, אסתר (דעת מקרא), עמ' 17**

ידועה השאלה על מגילת אסתר מה טעם לא נזכר בה שם שמים. זהו הספר היחידי במקרא כולו שבו לא נזכר שם שמים. ודאי שהעדר שם שמים אינו נובע מהעדר הענין האלוהי בספר. אדרבה, אפשר להרגיש ששם שמים לא הוזכר בו בכוונה, אף על פי שמצד הענין מן הראוי היה להזכירו. כשהכתוב מספר על סירובו של מרדכי להשתחוות להמן (ג-ו), לא נאמר בפירוש שסירב מטעמים שבדת. ההקבלה לס' דניאל ובעיקר השמוש בלשון 'כריעה והשתחויה' (עי' פירוש ג ב) מראים בעליל שגישתו של מרדכי מודרכת על-ידי אמונתו, אך הכתוב אומר רק שסירב על 'כי הגיד להם אשר הוא יהודי' (ג ד). גם בדברי מרדכי לאסתר בהוודע דבר המלך ודתו נגד היהודים ניכרת ההשקפה של מאמין בהשגחה בלי ששם שמים ייזכר עליה בפירוש: כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו – ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות (ד יד). יתכן שאפילו דברי זרש 'אם מזרע היהודים מרדכי אשר החלות לנפול לפניו לא תוכל לו, כי נפול תפול לפניו' (ו יג) מתייחסים לעזרה האלוהית, שהגויים יודעים שישאל זוכים לה, אף על פי ששם ה' לא נזכר בזה. בני ישראל זעקו וצמו כדי למנוע את רוע הגזירה, כפי שנאמר בפירוש: דברי הצומות וזעקתם (ט לא). ותמוה הדבר שכאן לא נזכר בפירוש שזעקו והתפללו לה'. **מהעיון בכתובים הרי מתברר שמחבר המגילה חדור אמונה דתית. ואף על פי ששם ה' לא נזכר בפירוש, מורגש לאורך קריאת המגילה כולה, כמה היתה חזקה אמונתו בו.**

20. **השלמת פשר דתי להתנהגות דתית לא מוסברת – תרגום השבעים³**

(ג, א) וַיִּתְּפֹל וּמָרַדְכִּי אֶל־יְיָ בְּזָכְרוֹ אֶת־כָּל־מַעֲלָלֵי יְיָ וַיֹּאמֶר: (ב) יְיָ יְיָ מֶלֶךְ שָׁמַיָּא כֹּחַ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ הַכֹּל וְאִין אִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁבֹּד דְּבַר בְּרָצוֹתְךָ לְהַצִּיל אֶת־יִשְׂרָאֵל: (ג) הֲלֹא עָשִׂיתָ אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וְכָל־הַנִּפְלְאוֹת אֲשֶׁר תַּחַת הַשָּׁמַיִם: (ד) וְאַתָּה אֲדוֹן כָּל וְאִין אִישׁ אֲשֶׁר יַעֲמֹד נִגְדָּךְ יְיָ: (ה) אַתָּה יוֹדֵעַ כָּל וְאַתָּה תֵּדַע כִּי לֹא מִזְדוֹרְלָב וְלֹא מִגָּאֹה וְלֹא מִאֲהָבָה הִכְבֹּד עָשִׂיתָ זֹאת לְבִלְתִּי הַשְׁתַּחֲוֹת לְהִמָּן הַגָּאֹה: (ו) הֵן לִי אַתָּה לְנִשְׁק פְּפוֹת רְגְלֵי לְמַעַן תִּשְׁוַעַת יִשְׂרָאֵל: (ז) אוּלַם עָשִׂיתָ זֹאת לְבִלְתִּי רֹמֶם כְּבוֹד אֲדָם מַעַל לְכָבוֹד אֱלֹהִים וּלְבִלְתִּי הַשְׁתַּחֲוֹת לְאַחַר מִבְּלַעְדִּיךָ יְיָ וְלֹא מִגָּאֹה אֶעֱשֶׂה זֹאת: (ח) וְעַתָּה יְיָ אֱלֹהִים הַמֶּלֶךְ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם חוּסָה עֲלֵי־עַמְּךָ כִּי יִזְרְבוּ לָנוּ לְהַשְׁחִיתָנוּ וְיִתְּאוּ לְהַשְׁמִיד אֶת־נַחֲלָתְךָ מִקִּדְּם: (ט) אֱלִיתָּנָח אֶת עַם־חִלְקָדָא אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ לָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: (י) שְׁמַע אֶת־תַּחֲנוּנֵי וְרִצָּה בְּעַם גּוֹרְלָךְ וְהַפֹּד אֲבָלְנוּ לְשִׁשׁוֹן לְמַעַן נַחֲיָה וְנִהְלֵל אֶת־שִׁמְךָ יְיָ וְאֶל־תִּכְרַת אֶת־שִׁפְתֵי מִשְׁבָּחֶיךָ יְיָ: (יא) גַּם כָּל־יִשְׂרָאֵל קָרְאוּ אֶל־אֱלֹהִים בְּכָל־כַּחֲסָם כִּי הִמָּוֶת לִנְגֹד עֵינֵיהֶם:

21. **כותב המגילה השתמש בכתובה נסתרת – י' גרוסמן, אסתר: מגילת סתרים, עמ' 4–6**

בכל סיפורי המקרא ישנם מסרים החבויים מתחת לפני השטח, אולם דומה שאין עוד ספר בתנ"ך כמגילת אסתר שמרבה לעשות כן. ייחודה של המגילה לא בא לידי ביטוי רק בהיקף ההסתרות, אלא גם באופיין. המיוחד במגילת אסתר הוא שניתן להצביע על מגמות סותרות בין הקריאה הגלויה ובין הקריאה הנסתרת, בין החיך הפרוש על פני הסיפור הגלוי, ובין הכאב החבוי מתחת לפני השטח...

מגילה זו מעלה חיך על פני רבים נוכח הלעג שמובלע בה למלכות אחשוורוש וליועציו; לדמויות שנדמות בעיני עצמן לגיבורים, אולם למעשה אינן אלא 'אנטי-גיבור'... המתח בין המציאות הנגלית

³ מ' שטיין, "תוספות למגילת אסתר", הספרים החיצוניים, עמ' תקמ"ו-תקמ"ז. ובדומה אסתר רבה, פרשה ח', ז.

איפה היה אלוקים בשושן?

ובין סיבות נסתרות שמניעות אותה היא משאלות היסוד שהסיפור שלפנינו מבקש לברר. האומנם המציאות הינה כפי שהיא נגלית לעין המתבונן? האומנם גדולה וכבוד ביד השלטון, והמלך הוא הקובע מי יזכה בכבוד ומי יזכה בהשפלה? האומנם שאלת איבוד היהודים תלויה בגחמת אדם כזה או אחר, ושמא ביטולה תלוי ברצונו החופשי של המלך? ... בהקשר זה, **לא די בזאת שישנם מסרים חבויים בסיפור (דבר שנכון לגבי כל סיפור באשר הוא), הרי שמסרים חבויים אלו טוענים את ההיפך מהמסופר בסיפור הגלוי.**

בדבר זה אנו מגיעים לאחת מנקודות המחלוקת הבסיסיות במחקר המודרני בנוגע לאופי המגילה. יש שטענו כי יש לראות במגילה סיפור סטירי שמגמתו לשעשע את הקורא ולגרום להנאתו... גם אם עמדה זו אינה מקובלת על רוב פרשני הסיפור, ויש בה כשל אנכרוניסטי בסיסי, יש חשיבות בהזכרתה לשם הבלטת אופייה המיוחד של המגילה. עצם טענה זו היא בבחינת הוכחה לשנינותה של המגילה ולהסתרת מגמתה. גם קוראים רציניים נפלו בפח שטמן להם המחבר, ולא שמו לב לרמזים שמתחת לפני הסיפור... אולם, הקושיה הופכת לתירוץ: האומנם ייתכן שבדרך מקרה שם ה' אינו נזכר כלל לאורך הסיפור כולו? תופעה זו כה מפתיעה, עד כי יש לראות בה הוכחה להסתרה מכוונת ומגמתית. לשון אחר: תמיהה זו עצמה הינה ההוכחה הטובה ביותר לכתיבה הנסתרת המיוחדת של המגילה. יפה הגדרתו של מינהולד: "ספר דתי בשפה לא דתית".

אמנם, הצדק עם אותם חוקרים שטענו שבמגילה יש יסודות סטיריים, אולם אין לבלבל בין צורת הכתיבה ובין מגמת הכתיבה. לשון אחר, דווקא משום שלבעל המגילה יש עניין מיוחד להסתיר את מסריו, הוא ניצל את הכתיבה הסטירית, שלעתים מתובלת גם באירוניה ובציניות, המאירה מחד גיסא את המציאות כמתנהלת על פי סדר ברור, ומאידך גיסא, לועגת להתנהלות המציאות הגלויה, ורומזת, שהאמת חבויה מתחת לפני השטח.

אז למה הרובד הדתי במגילה נסתר?

נסיבות הכתיבה תחת השלטון הפרסי

22. שם ה' אינו נזכר כדי שלא יוחלף בעבודה זרה – אבן עזרא פירוש ראשון לאסתר: הקדמה

והנכון בעיני, שזאת המגלה חברה מרדכי, וזה טעם וישלח ספרים (אסתר ט', ל), וכולם משנה ספר אחד שהוא המגלה, כטעם 'פתשגן', והעתיקה הפרסיים, ונכתבה בדברי הימים של מלכיהם. והם היו עובדי עבודה זרה, והיו כותבין תחת השם הנכבד והנורא שם תועבותם [בכ"י: אלוהיהם 😊] כאשר עשו הכותים, שכתבו תחת "בראשית ברא אלהים" (בראשית א', א) – 'ברא אשימא'. והנה כבוד השם שלא יזכרנו מרדכי במגילה.

23. ר' יוסף בן דוד אבן יחיא, (1494–1539), פירוש חמש מגילות... בולוניה רצ"ח (1538), ה' ע"ב⁴

לבקשת אסתר אנשי כנסת הגדולה העתיקה מספר דברי הימים ממדי ופרס ובאמצעות התלבשותם ברוח הקדש ביררו האמת מן השקר מהכתוב כמנהג הכותבים ויען כי העתיקים מספרי גוים לא הוזכר שם של קדושה בתוכה. אם כן הפועל אותה היו אנשי כנסת הגדולה כאשר אמרנו.

24. ה' לא נזכר כדי לדמות דיווח אובייקטיבי – י' זקוביץ וא' שנאן, גם כך לא כתוב בתנ"ך, עמ' 321

מסתבר כי המספר העדיף להסתיר את הפועל האלוהי כדי לשכנע את הקורא כי לפניו פרק מדברי הימים למלכי מדי ופרס (ראו פרק י, א ואילך), כי המעשה הוא קושט דברי אמת ועדות חותכת לדבר, שלא אנו מעידים עליו אלא המקור הרשמי, ספר דברי הימים של המלכות שאין לה כל אינטרס ועניין לפאר את מרדכי היהודי. "התחפשות" הספר לפרק מדברי הימים דורשת הימנעות מאזכור שם שמים; הגויים אינם מודעים לפועלו של אלוהי ישראל ואינם מורגלים באל שאינו נראה בעין.

הזיקה לסיפורי יוסף – תיאולוגיה של גלות

25. בני רחל ניסן שוה וגדולתן שוה – בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פ"ז, י

וַיְהִי כִּדְבָרָה אֶל-יוֹסֵף וְגו' – ר' יודן בשם ר' בנימן בר לוי: בני רחל ניסן שוה וגדולתן שוה. ניסן שוה: "וַיְהִי כִּדְבָרָה אֶל-יוֹסֵף [יום יום]", "וַיְהִי בְּאֶמְרָם <בנוסחנו קרי: פְּאֶמְרָם> אֶלְיוֹ יוֹם יוֹם" (אסתר ג', ד), "וְלֹא-שָׁמַע אֱלֹהֵי", "וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהֵם" (אסתר ג', ד), גדולתן שוה: "וַיִּסֶּר פְּרָעָה אֶת-טִבְעָתוֹ" וגו' (ברא' מ"א, מב), וכת' "וַיִּסֶּר הַמֶּלֶךְ אֶת-טִבְעָתוֹ [אֲשֶׁר הָעֶבֶר מִהֶמְן] וַיִּתְּנָה לְמַרְדֳּכָי" (אסתר ח', ב), "וַיִּקְבֹּשׁ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צִנְאוֹ" (בראשית מ"א, מב), "וּמַרְדֳּכָי יָצָא מִלְּפָנֵי הַמֶּלֶךְ [בְּלִבוֹשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת נְחוֹר וְעֹטָרַת זָהָב] וּגְוִמ' (אסתר ח טו), "וַיִּרְפָּב אֹתוֹ בְּמַרְפָּת הַמִּשְׁנָה" (בראשית מ"א, מג), "וַהֲרַפְּיָהּ עַל הַסּוֹס בְּרָחוֹב הָעִיר" (אסתר ו', ט), "וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אֲבָרָד" (בראשית מ"א, מג), "וַיִּקְרָא <בנוסחנו: וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו כָּכָה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ>" (אסתר ו', יא).

⁴ הקדמה זו מיוחסת בטעות לר' יצחק עראמה, ונדפסה גם במגילת אסתר עם פירוש עקדת יצחק, הקדמה לאסתר.

26. השוואה מפורטת בין מגילת אסתר לסיפורי יוסף

מגילת אסתר	סיפורי יוסף (בראשית)
(א', א) ויהי בימי אחשוורוש ... בשנת שלוש למלכו עשה משתה לכל שריו ועבדיו ...	(מ', כ) ויהי ביום השלישי יום הלדת את פרעה ועש משתה לכל עבדיו...
(ב', ג) ויפקד המלך פקידים בכל מדינות מלכותו ויקבצו את כל נערה בתולה טובת מראה אל שושן הבירה אל בית הנשים אל יד הגא סריס המלך שמר הנשים... (ד) וייטב הדבר בעיני המלך ...	(לד) יעשה פרעה ויפקד פקידים על הארץ ... (לה) ויקבצו את כל אכל השנים הטבת הבאת האלה ויצברו בר תחת יד פרעה אכל פצרים ושמרו... (לו) וייטב הדבר בעיני פרעה ובעיני כל עבדיו :
(יב) כי כן ימלאו ימי מרוקיהן ששה חדשים בשמן המור וששה חדשים בפשמים ובתמרוקי הנשים :	(נ', ג) וימלאו לו ארבעים יום כי כן ימלאו ימי החנטים...
(ז) ... והנערה יפת תאר וטובת מראה ...	(ל"ט, ו) ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה :
(ט) ותיטב הנערה בעיניו ותשא חסד לפניו... וישנה ואת נערותיה לטוב בית הנשים : ... (טו) ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל ראה : ... (יז) ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים ותשא חן וחסד לפניו מכל הבתולות...	(ל"ט, ד) וימצא יוסף חן בעיניו וישרת אתו ויפקדו על ביתו וכל נש לו נתן בידו : ... (כא) ויהי ה' את יוסף ויט אליו חסד ויתן חנו בעיני שר בית הסהר : (כב) ויתן שר בית הסהר ביד יוסף את כל האסירים אשר בבית הסהר...
(כא) ... קצף בגתו ותרגש שני סריסי המלך משמר הסף ויבקשו לשלח יד במלך אחשוורוש :	(מ', ב) ויקצף פרעה על שני סריסיו על שר המשקים ועל שר האופים :
(ג', ד) ויהי [באמרם] פאמרם אליו יום ויום ולא שמע אליהם ...	(ל"ט, ט) ויהי כדברה אל יוסף יום ולא שמע אליה לשפב אצלה להיות עמה :
(ו', ט) ... והלבישו את האיש אשר המלך חפץ ביקרו והרביבו על השוס ברחוב העיר וקראו לפניו ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו :	(מ"א, מב) ... וילבש אתו בגדי שש וישם רבד הזהב על צוארו : (מוג) וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך...
(ח', ב) ויסר המלך את טבעתו ... ויתנה למרדכי ותשם אסתר את מרדכי על בית המן :	(מ) אתה תהיה על ביתי ... (מב) ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה על יד יוסף...
(ו) כי איכבה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיכבה אוכל וראיתי באבדן מולדתי :	(מ"ד, לד) כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי כן אראה ברע אשר ימצא את אבי :

27. תיאולוגיה של הסתרה – י' גרוסמן, יוסף: סיפורם של חלומות, עמ' 22–23

תיאולוגיה של הסתרה: סיפור יוסף שונה מהאווירה השלטת בספר בראשית בעיקר במה שאין בו: התגלות ה' חסרה... אומנם, מאחורי הקלעים אפשר לחוש גם בסיפור זה בטבעיות ידיו של מי שמנהיג את עולמו, אך הליווי הגלוי שכה אפיין את מחזור סיפורי אברהם, ובמידה אחרת גם את סיפורי יעקב, נעדר מסיפורנו... ההתגלות המפורשת היחידה שיש בסיפור היא ליעקב, ערב ירידתו מצרימה (מו, ב-ד), והיא מבליטה עוד יותר שיוסף לא זכה להתגלויות אלא רק אביו. המסר האלוהי שיוסף פגש בו נמסר דרך המדיה המעורפלת של החלומות, שדורשים פתרון והם לעולם אינם סוף פסוק. האדם מוזמן לפרש את המסר האלוהי, אך לעולם לא יהיה בטוח שהוא מפרש נכונה... גילוי הרצון האלוהי דרך חלומות שזוקקים פתרון אנושי, קשור בטבורו בצד אחר של המטבע התיאולוגי הנידון, אשר נוגע ביכולת האדם לפענח את משמעות ההיסטוריה, את משמעות קורות העתים... התנהלות ההיסטוריה היא עצמה גילוי אלוהי וגילוי רצונו... אלימות האחים כלפי יוסף היא פשע נורא, אך יוסף מציע לפענח אותה באופן אחר, כיד ההשגחה ששלחה אותו למצרים. בכך יוסף איננו רק פותר-חלומות אלא גם פותר-מציאות, מפענח את החיים הממשיים...

28. ואפילו בההסתרה שבתוך הסתרה – ר"י בן נון, "מגילת ההפך", הדסה היא אסתר, עמ' 51–54⁵

מהי מטרת המגילה בהסתרת כל הדברים שמנינו לעיל? מדוע היא נותנת תיאור חילוני כל כך של המאורעות? מהי המטרה של אותה התעלמות מכוונת מכל דבר שבקדושה? אילו היה בידנו התנ"ך ללא מגילת אסתר, היינו מכירים את הקב"ה רק בכל מקום ומצב שניתן לקרוא בשמו. המגילה באה להשלים חיסרון שאי אפשר בלעדיו – ללמד אותנו שהקב"ה נמצא במסתרים גם באותם מקומות שאי אפשר לנקוב בהם בשמו. גם באותן סיטואציות שבהן אי אפשר להזכיר כלל תפילה, הלכה, או כל דבר שבקדושה. המגילה מראה את דרכי ההשגחה בממלכת ההפך, השגחה הפועלת בתוך דרכי ההפך ובמושגי תרבות ההפך, כשעל פני הדברים הכל מתנהל בדרכי האינטריגות, המקרה והפור... הקב"ה הוא המנהל גם את עולם ההפך מתחת לכל ההסתרה. מציאותנו בגמרא (בבלי חולין קלט ע"ב): "אסתר מן התורה מניין? ואנכי הסתר אסתיר [פני ביום ההוא] (דברים ל"א, יח)". אסתר אכן באה ללמדנו את השגחת ה' בזמן של הסתר פנים, בזמן שבו אי אפשר לראותה על פני השטח בגלוי... מגילת אסתר משלימה, אם כך, את התנ"ך. היא נכתבה במכוון בצורה חילונית ומוקצנת כל כך כדי ללמדנו שהשגחת ה' נמצאת גם במקומות ובמצבים הרחוקים מקדושה, וכי יד ה' היא המנהלת את העולם גם במקומות של הסתר פנים.

⁵ ר"י עראמה, מבוא לאסתר: למה שהיתה ההשגחה האלקית המיוחדת אליה עדיה כולה או רובה על ידי הניסים הנסתרים, אשר אין בעל הנס מכיר בהם אם באין בדרך מנהגו של עולם או כנגדו, והיא שעמדה לאבותינו ולנו אחרי שנסתמו כל הבורות אשר נעשו על ידי הנביאים ועל פיה אנו חיים בגלותינו אחר נעילת שערי נבואה, ולפי דרכה היו נזכרים ונעשים כל המעשים אשר תספר זאת המגילה כי על כן לא בא זכר שם שמים בתוכה.